

РЕЦЕНЗІЯ

**старшого наукового співробітника Відділу цивільно-правових наук
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
кандидата юридичних наук Венецької Марини Віталіївни на дисертацію
Шишкарьова Костянтина Борисовича на тему: «Приватно-правові
засади космічної діяльності»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081
– «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми. Дисертаційне дослідження К.Б. Шишкарьова присвячене аналізу приватно-правових засад космічної діяльності в умовах глобалізації та стрімкого розвитку комерційного сектору. Актуальність дисертації зумовлена низкою ключових чинників, серед яких трансформація космічної індустрії та її комерціалізація. Дослідження приватно-правових аспектів дозволяє визначити, як національні та міжнародні правові системи адаптуються до викликів, пов'язаних із комерційним використанням космосу, включаючи питання власності на космічні ресурси, страхування специфічних ризиків, відповідальності та складних договірних відносин.

Історично космічна галузь була сформована як переважно міждержавна система публічно-правового регулювання, що базувалася на п'яти основних договорах ООН, де головним актором виступала держава. Проте, сьогодні міжнародне космічне право вже не створює цілісного механізму регулювання приватних відносин, залишаючи цей обсяг переважно національному праву. Тому галузь космічного права стрімко переходить до багаторівневої публічно-приватної моделі. У цій новій парадигмі приватно-правові механізми набувають самостійного, а подекуди і визначального регулятивного значення.

Це породжує суперечності, які потребують ґрунтовного наукового аналізу та розробки механізмів узгодження інтересів держав і корпорацій.

Актуальність обраної тематики пов'язана також з тим, що космічна діяльність в останні десятиліття перетворилася на арену глобальної конкуренції, де приватні компанії (SpaceX, Blue Origin, Virgin Galactic) відіграють провідну роль. Однак існуюча правова база відстає від технологічного прогресу, що спричиняє низку критичних наслідків. Ці наслідки, серед іншого, знаходять втілення у виникненні юридичних конфліктів: суперечок щодо розподілу частотного спектру між супутниковими групами; протиріччями між національними законами (США, Люксембург) про видобуток ресурсів і принципом «спільної спадщини людства» (Договір про космос від 1967 року). Зростають екологічні загрози: величезні обсяги космічного сміття та відсутність дієвих механізмів контролю за його поширенням; підвищення ризиків зіткнень супутників, що загрожує функціонуванню критичної інфраструктури (GPS, метеоспостереження). Виникають також економічні ризики: нестабільність страхового ринку через відсутність уніфікованих стандартів; монополізація ринку окремими корпораціями через регуляторні бар'єри та інші.

В XXI ст. виникли нові сфери дослідження та використання космічного простору. Серед них такі явища, як видобуток космічних ресурсів, розгортання мегасупутникових мереж, надання послуг на орбіті (in-orbit servicing). Все це виводить на порядок денний питання про охорону та захист прав інтелектуальної власності, екологічну безпеку, вирішення юрисдикційних конфліктів.

Таким чином, актуальність дисертаційної роботи зумовлена необхідністю комплексного дослідження теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з проблемами міжнародного приватного космічного права, їх реалізації при виконанні міжнародних зобов'язань у даній сфері.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, є достатньо обґрунтованими та логічно послідовними. Автором опрацьовано значний масив міжнародно-правових актів, національного законодавства України та зарубіжних держав, доктринальних джерел, матеріалів міжнародної судової й арбітражної практики, що дозволило сформувати цілісне бачення особливостей приватно-правового регулювання космічної діяльності в умовах її стрімкої комерціалізації.

Висновки дисертації випливають із проведеного дослідження, мають належне теоретичне підґрунтя та підтверджуються системним аналізом відповідного нормативного матеріалу і сучасних тенденцій розвитку міжнародного космічного права та міжнародного приватного права. Особливої уваги заслуговують авторські узагальнення щодо формування гібридної моделі правового регулювання космічної діяльності, розвитку приватно-правових механізмів у сфері NewSpace, страхування космічних ризиків, а також перспектив удосконалення юрисдикційних і колізійних механізмів вирішення приватноправових спорів.

З позицій науки цивільного права особливої уваги заслуговує те, що автору вдалося аргументовано довести трансформацію сучасної космічної діяльності із переважно публічно-правової сфери у складний комплекс приватноправових відносин, у яких дедалі більшого значення набувають договірні конструкції, корпоративні механізми, інвестиційні інструменти та цивільно-правові способи забезпечення виконання зобов'язань. Переконливо обґрунтовано висновок про необхідність формування сучасної моделі приватноправового регулювання космічної діяльності, здатної адекватно реагувати на розвиток комерціалізації космосу та появу нових суб'єктів космічного ринку.

Науково виваженими видаються положення щодо особливостей цивільно-правового статусу приватних суб'єктів космічної діяльності, договірного забезпечення космічних проєктів, страхування космічних ризиків, визначення застосовного права та юрисдикції при вирішенні транскордонних приватноправових спорів, що виникають у зв'язку зі здійсненням космічної діяльності. Позитивної оцінки заслуговують також авторські висновки про доцільність використання міжнародного комерційного арбітражу як одного з найбільш ефективних способів захисту прав учасників приватноправових космічних відносин та щодо необхідності вдосконалення колізійно-правового регулювання у зазначеній сфері.

Важливим науковим результатом є запропоновані автором підходи до визначення місця приватного права у сучасній системі правового регулювання космічної діяльності, які базуються на оптимальному поєднанні міжнародно-правових стандартів із цивілістичними принципами автономії волі, свободи договору, юридичної рівності сторін та належного захисту майнових інтересів учасників космічного ринку. Усі наведені висновки є достатньо аргументованими, випливають зі змісту проведеного дослідження та мають не лише теоретичне, а й практичне значення для подальшого розвитку цивільного законодавства України у сфері космічної діяльності.

Аналіз структури та змісту дисертації

Структура дисертації є логічною, цілісною та відповідає поставленій меті й завданням дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Побудова дисертації відображає послідовний рух від загальнотеоретичного осмислення приватно-правових засад космічної діяльності до дослідження окремих інститутів цивільного та міжнародного приватного права, а завершується аналізом механізмів вирішення приватно-правових спорів і колізійно-

правового регулювання. Такий підхід забезпечує внутрішню єдність дослідження та дозволяє комплексно розкрити обрану наукову проблему.

У **першому розділі** дисертації автором сформовано належне теоретико-методологічне підґрунтя дослідження. Позитивної оцінки заслуговує комплексний аналіз космічної діяльності як об'єкта правового регулювання, аргументоване визначення співвідношення публічно-правових і приватно-правових засад її правового забезпечення, а також дослідження правового статусу суб'єктів приватноправових відносин у космічній сфері. Важливим є висновок про недостатність виключно міжнародно-публічних механізмів регулювання сучасної космічної діяльності та необхідність розвитку приватноправових інструментів, що створює належне концептуальне підґрунтя для подальшого дослідження.

Другий розділ становить основний змістовний центр дисертації та найбільшою мірою розкриває її цивілістичну складову. Автором комплексно досліджено договірні механізми здійснення космічної діяльності, майнові правовідносини, особливості правового режиму об'єктів права інтелектуальної власності та страхування космічних ризиків. Перевагою розділу є прагнення автора розглядати зазначені інститути не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи єдиної системи приватно-правового регулювання космічної діяльності в умовах розвитку концепції NewSpace. Саме цей розділ найбільш повно демонструє здатність автора застосовувати інструментарій цивільного права для вирішення новітніх проблем комерціалізації космічного простору.

У **третьому розділі** логічно завершено дослідження шляхом аналізу найбільш складних проблем реалізації приватноправових відносин у міжнародному вимірі. Обґрунтовано досліджено переваги міжнародного комерційного арбітражу як основного механізму вирішення приватноправових спорів у сфері космічної діяльності, розкрито особливості визначення юрисдикції та застосовного права в умовах транскордонного

характеру відповідних правовідносин. Заслужують на підтримку авторські висновки щодо трансформації класичних колізійних прив'язок, посилення ролі принципу найбільш тісного зв'язку та формування функціональної моделі міжнародного приватного права, адаптованої до потреб сучасної космічної діяльності. Саме у цьому розділі найбільш яскраво проявляється наукова новизна дисертаційного дослідження та його орієнтація на перспективний розвиток приватноправового регулювання космічної діяльності.

Загалом структура дисертації є вдалою, а її зміст характеризується системністю, логічною завершеністю та збалансованістю. Послідовність викладу матеріалу забезпечує органічний взаємозв'язок між окремими розділами, кожен із яких виконує самостійну функцію у досягненні поставленої мети дослідження. Висновки до розділів і загальні висновки дисертації є взаємоузгодженими, відображають результати проведеного дослідження та підтверджують комплексний характер розв'язання автором поставлених наукових завдань.

Наукова новизна дослідження

Дисертаційна робота Шишкарьова К.Б. є першим в Україні комплексним дослідженням приватно-правових аспектів регулювання космічної діяльності, що відкриває нові напрями для міждисциплінарних досліджень. Заповнює прогалину між традиційним космічним правом і сучасними комерційними реаліями.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається насамперед тим, що автором запропоновано цілісну концепцію приватно-правового регулювання космічної діяльності, сформовану з урахуванням сучасних процесів комерціалізації космосу, розвитку концепції NewSpace та істотного розширення участі недержавних суб'єктів у космічній діяльності. Такий підхід дозволив відійти від традиційного домінування міжнародно-публічної проблематики у вітчизняній науці космічного права та обґрунтувати самостійне

значення цивільно-правових механізмів у регулюванні відповідних суспільних відносин.

Наукову цінність мають положення дисертації, у яких автор послідовно доводить, що розвиток світового космічного ринку об'єктивно змінює співвідношення публічно-правових і приватноправових засобів регулювання, зумовлюючи необхідність перегляду традиційних підходів до правового статусу суб'єктів космічної діяльності, договірного забезпечення космічних проєктів, страхування космічних ризиків, визначення юрисдикції та застосовного права. Саме такий комплексний підхід є одним із найбільш вагомих результатів проведеного дослідження.

Безперечний науковий інтерес становлять також авторські підходи до вдосконалення колізійно-правового регулювання приватноправових відносин у космічній сфері, обґрунтування перспектив використання міжнародного комерційного арбітражу як найбільш адаптованого механізму вирішення космічних спорів, а також висновки щодо необхідності розвитку договірних моделей взаємодії між державними та приватними учасниками космічної діяльності. Зазначені положення характеризуються не лише теоретичною новизною, а й мають очевидний прикладний потенціал для вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики.

Важливо, що більшість положень, заявлених автором як нові, не мають декларативного характеру, а є результатом системного аналізу міжнародного космічного права, міжнародного приватного права, цивільного законодавства та сучасної зарубіжної доктрини. Це дає підстави констатувати, що дисертація містить науково обґрунтовані результати, які розширюють існуючі уявлення про правову природу приватноправових відносин у космічній сфері та можуть бути використані як у подальших наукових дослідженнях, так і у нормотворчій діяльності.

Видається можливим твердити, що окремі сформульовані автором положення мають ознаки концептуальної наукової новизни, оскільки фактично формують новий підхід до визначення місця приватного права у системі правового регулювання космічної діяльності, тоді як інші результати є логічним і науково обґрунтованим розвитком уже сформованих доктринальних положень у цій сфері.

Практичне значення результатів: а) для законотворчої діяльності, рекомендації щодо внесення змін до Закону України «Про космічну діяльність» для відповідності стандартам Угод Artemis від 2020; б) для судової практики: аргументи для використання міжнародного досвіду у справах щодо компенсації за зіткнення супутників; в) для освітнього процесу: матеріали дослідження можуть бути використані у курсах: «Міжнародне космічне право», «Приватноправове регулювання інновацій», «Корпоративні стандарти в космічній галузі»; г) для міжнародної співпраці: пропозиції щодо подальшої інтеграції України в програму ESA Copernicus та створення спільних фондів для стартапів. Дисертація відкриває нові напрями для міждисциплінарних досліджень, поєднуючи право, економіку та технології. Наукова новизна підтверджується авторськими підходами до гармонізації права та аналізом прецедентів, які раніше не були предметом поглибленого вивчення в Україні. Отримані результати створюють основу для подальших досліджень у контексті динаміки космічної індустрії.

Оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Аналіз змісту дисертаційної роботи дає підстави констатувати, що здобувач належним чином оволодів сучасною методологією наукових юридичних досліджень та вміє ефективно застосовувати її для вирішення складних теоретичних і прикладних проблем приватноправового регулювання космічної діяльності. Обрана методологічна основа є адекватною предмету та меті дослідження, а використання комплексу загальнонаукових і спеціально-

юридичних методів забезпечило належний рівень аргументованості отриманих результатів.

Позитивної оцінки заслуговує насамперед системний підхід до дослідження, який дозволив автору розглядати приватноправове регулювання космічної діяльності не ізольовано, а у взаємозв'язку з міжнародним космічним правом, міжнародним приватним правом, цивільним, господарським та інвестиційним законодавством. Це дало можливість комплексно проаналізувати сучасні тенденції розвитку космічної діяльності та сформулювати власні наукові висновки щодо трансформації її правового регулювання.

Про належний рівень методологічної підготовки свідчить також активне використання порівняльно-правового методу. Автор не обмежується аналізом законодавства України, а широко залучає міжнародно-правові акти, законодавство провідних космічних держав, практику міжнародних судових та арбітражних інституцій, що дозволяє критично оцінити сучасний стан національного правового регулювання та запропонувати обґрунтовані напрями його вдосконалення.

Водночас здобувач демонструє здатність до самостійного наукового аналізу, узагальнення значного масиву нормативного матеріалу, наукових джерел і правозастосовної практики, що дозволило йому не лише систематизувати існуючі доктринальні підходи, а й сформулювати власні концептуальні положення щодо розвитку приватноправових засад космічної діяльності в умовах комерціалізації космосу. Це свідчить про сформовані навички проведення самостійного наукового дослідження, критичного осмислення наукових концепцій та вироблення авторської наукової позиції.

Загалом рівень оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності є достатнім для проведення самостійних досліджень за спеціальністю 081

«Право» та підтверджує його здатність до розв'язання складних наукових завдань із використанням сучасного методологічного інструментарію юридичної науки.

Повнота викладу основних результатів у наукових публікаціях за темою публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції були повною мірою висвітлені в опублікованих працях, а саме: у трьох наукових статтях у вітчизняних фахових юридичних виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України. Крім того, основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження апробовані під час виступів на восьми міжнародних науково-практичних конференціях, за результатами конференцій було надруковано п'ять тез, наукових доповідей, одна з яких надрукована у профільному зарубіжному юридичному виданні. Змістовне наповнення, перелік та кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим вимогам.

Відповідність дисертаційного дослідження встановленим вимогам щодо оформлення

Дисертація К.Б. Шишкарьова виконана з дотриманням встановлених вимог, зокрема вимог до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Відсутність порушення академічної доброчесності

В процесі аналізу дисертаційного дослідження та наукових публікацій К.Б. Шишкарьова не було виявлено запозичень наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, без зазначення авторства (академічного плагіату). Дисертант дотримується правил цитування та посилання, належно оформлюючи цитати.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи проведене дослідження К.Б. Шишкарьова, варто звернути увагу на окремі аспекти, які потребують уточнення або поглибленого аналізу:

1. *Аналіз балансу між комерціалізацією космосу та міжнародними угодами.* У дисертації ґрунтовно аналізується національне законодавство (зокрема США, Люксембургу, Японії), що дозволяє привласнення видобутих космічних ресурсів, та Домовленості щодо Артеміди. Обґрунтовано необхідність адаптації класичного принципу «космос – надбання людства» до реалій приватної діяльності. Однак залишається дискусійним питання про те, чи достатньо запропонованої автором концепції «адаптивної інтерпретації» Договору про космос для подолання гострих суперечностей між комерційними інтересами корпорацій та колективними цінностями. Для поглиблення аргументації варто було б детальніше дослідити механізми так званого «справедливого розподілу благ» (benefit-sharing) та інструменти запобігання монополізації космічних ресурсів окремими наддержавами чи ТНК.

2. *Визначення ролі приватних суб'єктів у правовій архітектурі космосу.* Автор пропонує вдалу багатовимірну класифікацію суб'єктів космічної індустрії (державні компанії, консорціуми, стартапи *NewSpace*). Водночас у тексті роботи варто було б чіткіше розмежувати специфіку правового статусу і головне – *межі відповідальності* для глобальних транснаціональних корпорацій (рівня SpaceX) та дрібних інноваційних стартапів у разі настання страхових випадків чи міжнародних інцидентів (наприклад, масового забруднення орбіти космічним сміттям).

3. Значну увагу в роботі приділено договірним механізмам регулювання космічної діяльності. Разом із тим автор дещо менше аналізує співвідношення автономії волі сторін із імперативними вимогами міжнародного космічного права та національного законодавства, насамперед щодо ліцензування,

експортного контролю, міжнародної відповідальності держав та інших публічно-правових обмежень. Більш детальне висвітлення цих аспектів дозволило б повніше розкрити межі застосування приватно-правових механізмів у космічній сфері.

4. Автор обґрунтовано звертається до використання міжгалузевих аналогій із морським, повітряним та антарктичним правом. Водночас окремі аналогії, зокрема щодо застосування принципу держави реєстрації космічного об'єкта як функціонального аналога принципу прапора у морському праві, потребують більш детального обґрунтування з урахуванням істотних відмінностей між правовими режимами відповідних просторів.

5. У роботі переконливо обґрунтовується зростання ролі приватно-правових механізмів у сучасній космічній діяльності. Водночас подальшого розвитку потребує дослідження впливу новітніх технологій, зокрема використання штучного інтелекту, автономних космічних систем, технологій обробки великих масивів космічних даних та інших цифрових інструментів, на трансформацію приватно-правових відносин у космічній сфері. Зважаючи на динаміку розвитку цих технологій, саме цей напрям видається одним із найбільш перспективних для подальших наукових досліджень.

Зазначені зауваження мають рекомендаційний, дискусійний характер. Вони жодним чином не зменшують наукової та практичної цінності дисертації, а лише свідчать про багатогранність обраної теми та вказують на перспективні напрями для подальших наукових розвідок у цій новітній галузі юриспруденції.

Загальний висновок. Дисертаційна робота К.Б. Шишкарьова на тему «Приватно-правові засади космічної діяльності» є самостійним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, в якому вирішено поставлені завдання дисертаційного дослідження та отримано науково обґрунтовані результати, що характеризуються науковою новизною та мають практичне значення. Враховуючи викладене, дисертаційна робота К.Б. Шишкарьова на тему «Приватно-правові засади космічної діяльності» на здобуття ступеня доктора

філософії повністю відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 19 травня 2023 року № 502), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44 (зі змінами і доповненнями від 21 березня 2022 року № 341), а її автор – Шишкаръов К.Б. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Рецензент:
старший науковий співробітник
Відділу цивільно-правових наук
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
НАН України, кандидат юридичних наук

Венецька М.В.